

О.І. Ліади

ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА ГЕНЕТИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДЕЯКИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛЕКСЕМ

Етимологічне гніздо кореня **ver-* (<i>-e. **uer-*/ **uor-*/ **ur-* – ЕСУМ I, 433) ‘крутити’, ‘гнути’, ‘вертити’ у праслов’янській мові зберігало семантичні параметри, “закладені” в нього ще в індоєвропейський період. В комплексі вони формували базу номінації для сукупності предметів, визначальною рисою котрих були здеформованість, вигнутість, викривленість.

До цієї категорії належать і рослини, розряд назв котрих розширюється за рахунок праформ з кореневим вокалізмом в ступені редукції голосного *o*-ряду *šavъrь/ *ševъrь, *sovъrь, в яких вичленовуються старожитні непродуктивні префікси **ša-*/ **še-*, **so-*: укр. діал. волин. *шавар* ‘зарослі водяних рослин в озері’, *шаварене* ‘т. с.’ (Корзонюк, 258), бойк. *шуварь*, *шоварь* ‘очерет’ (Онишкевич II, 391), рос. діал. зах. *шуварь* ‘болотяні водяні рослини; риба’ (Даль IV, 647), *Шаврин* – антропонім (КПУ I, 378), *Шуварка* – гідронім у басейні Оки (Смолицкая, 257) <*Шоварка <*Шеварка (перед початком процесу переходу *e* > *o* після м’якого приголосного перед твердим), пол. *szuwar* ‘очерет’ (Brückner, 558), макед. *шавар* ‘очерет’ (Гавриш, 900), болг. діал. *шаварл’иво сено* ‘сіно з болотистого місця’ (Гълъбов, 112), *Шавара* – оболонь < *шавар* ‘вид болотяної трави’, *Шаваря* – поля, ливади у Лаку (Иванов, 1996, 192), *Шавратец* – широка галявина і каплиця <*шаварат* <*шавар* з топоформантом *-ец* (Иванов, 1982, 221), *Шаварливата поляна* – галявина (Займов, 287) – онімізація апеллятивів через відповідні ономастичні ланки, с.-х. *шєвар* ‘очерет, куш, чагарник’, *шєварік* ‘чагарник; очеретяні зарості’, *шєваріца* ‘лісна парость; будинок, вкритий сухим очеретом’ (Толстой, 672); укр. *Суварел* – п. Серету, в якому виділяють демінутивний молдавський суфікс *-ел*, а основу вважають неясною (Карпенко, 191), чес. *souvar* ‘болото; земля з мулом, яка погано обробляється’, свц. *šivar* ‘вирубка, прогалина в лісі’ (Малько, 66) <*šivar, ймовірно, через ланку ‘сира земля (або ліс), заросла шаваром’, с.-х. *суварак* ‘суха гілка; сухостій, сушений виноград’ (Толстой, 575), макед. *суварак* ‘т. с.’, *суварка* ‘т. с.; сухе дерево’ (Гавриш, 785).

Анлаутне *ш-* словацького континуанта з префіксом **so-* демонструє субституцію *s->š-*, досить поширену на теренах Славії, що вже

відзначалося в науковій літературі, пор., напр., *sk->šk-*: рос. *скорбь* ‘клопіт’ – с.-х. *шкрб* ‘т. с.’, д.-р. *шкѡруша* – серб. *ѡскоруша* ‘горобина’ (Булаховський, 192), пор. ще укр. *Стельмах* – *Штельмах* – антропоніми (КПУ V, 150) і под. Це ще підтверджується функціонуванням одиниць, де префіксальне **sr-* залишилося без змін.

Коренева *a* більшості з наведених прикладів з точки зору традиційного погляду на відбиття етимологічного *ъ в слов’янських мовах не пояснюється. Виняток становлять лише сербо-хорватські та польський відповідники, в яких *a* закономірно продовжує *ъ. Але дослідження останніх років довели можливість трансформації зредукованих голосних у практично будь-який з вокалічних звуків у слов’янських мовах (див.: Козлова, 1997). Сам же факт редукційного вокалізму в архетипах не викликає сумніву, оскільки “нуль” голосного в російському та сербських прикладах вказує на це. Припущення ж існування твірних основ **šavar-/ *ševar-, *sɔvar-* з голосним повного утворення передбачало б наявність дієслів **sъvorti, *šavorti/ *ševorti* ‘хитати, ламати’ з наступним подовженням *o* в похідному імені. Але це непереконливо, бо поки що слідів таких дієслів не зареєстровано в жодній із зон слов’янського лінгвального континууму.

Аналогічним чином тлумачиться укр. діал. бойк. *шзарь* ‘скошене з мокрого місця сіно, яке їдять тільки коні’ (Онишкевич II, 380), для якого відновлюється праформа: *(*š*)*vъrъ* з *s-mobile*, пор. також д.-р. *Швар*, 1586 р. – антропонім (Веселовський, 363), н.-луж. *Šwar, Swor* (Мука III, 22, 101) < *(*š*)*vъrъ*/*(*s*)*vъrъ*, рос. *Сварухина* – пустош у Московському повіті (Черепнин, 145) < *(*s*)*vъruxa*.

Спроби вивести рос. *шувар* з пол. *szuwar* < д.-в.-н. *sahar*, с.-в.-н. *saher* ‘болотяна трава’ (при чому *-a-* пояснюється впливом *явор*), а також з тюркського джерела (пор. д.-тюрк. *suqar qatuyš*; Фасмер IV, 483) непереконливі з фонетичних та ареальних причин: як пояснити відповідні континуанти західнослов’янської зони, котра не зазнала тюркського впливу, у випадку з версією тюркського походження та південнослов’янські у зв’язку з германською лексичною інфільтрацією? З цієї ж причини неможливо прийняти тезу І.Заїмова про утворення болг. *шавара* від дієслова *шавам* шляхом *-ar-* суфіксації (Заїмов, 287), оскільки на іншій частині слов’янської території, де зафіксовано цей іменник, подібного дієслова не існує, а отже, це не більш як народноетимологічне зближення.

Але найвагомим чинником в генетичній кваліфікації поданих вище слів є варіювання префіксальної частини, що дозволяє визначити межу кореня, а звідси й встановити його етимологічні зв’язки. У плані ж типології дериватів за моделлю “**ša-* плюс назва рослини” пор. рос. *Шахворост* – антропонім (КПУ I, 647). Крім того, на користь

давності подібних формацій – а отже, і їх автохтонності – свідчить їх закріплення в ономастиці, пор. антропоніми: укр. *Шуварник* (Красовський, 170), рос. *Шаворский* (КПУ II, 438).

Лексичний фонд сучасних слов'янських мов постачає матеріал для реконструкції ще однієї назви – *vьrbь: блр. *вóрлікі* 'однорічна трав'яниста рослина з родини козільцевих' (ТСБМ I, 506), *вóрля* <*вóчки*> 'ромашки', котру Ю. А. Лаучюте подає як ймовірний балтизм, спираючись на лит. *varlė* 'жаба' (Лаучюте, 139), н.-луж. *wurlišk*, діал. *wyrlišk* 'парасолька, квітяна сережка таких листвяних дерев, як: горіхові дерева, горішник і т. ін.; згорнуті, скатані рукою тістяні картопляні кульки' (Мука II, 985, 992). Виведений прототип репрезентує поширення згаданого кореня з редуційним вокалізмом *o*-ряду *l*-детермінативом.

Етимологія, що пропонується Ю. А. Лаучюте, неприйнятна з фонетичного боку: в білоруській мові, якій притаманна заміна етимологічного *o звуком *a*, литuanізм мав би відбитися як *várpя, чого не спостерігається. Щоправда, архетип міг мати й вигляд *vьrbьь, де *-ьь* є суфіксом, враховуючи н.-луж. *wyrglišk*, 'т. с., що *wurlišk*' (Мука, там же, 991), в якому чітко виділяється *g*-детермінатив, після якого йде суфіксальне *-ьь*, а отже, праформа мала вигляд *vьrgььь, а згодом, після долучення архаїчного форманта *-iьь*, – *vьrgььiьь. Але мало ймовірно, що корінь з плавним сонантом потребував поширення його суфіксом з початковим надкоротким голосним, тому зупинимося на першому варіанті реконструкції іменника *vьrbь, який свого часу міг корелювати з *vьrgььь. Зрозуміло, що рестаурація *vьrgььь має реальні підстави, якщо *wyrglišk* не репрезентує перехід **dl'* > *hl'* > *gl* (після втрати зредукованого) перед голосним переднього ряду. У цьому випадку звукове оформлення праслов'янського слова мало вигляд *vьrdььь (> *vьrdььiьь) з *d*-детермінативом у складі основи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

- Булаховский — *Булаховский Л.А.* Семасиологические этюды. Славянские наименования птиц // Вопросы славянского языкознания. Кн. первая. — Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1948. — С. 153-197.
- Веселовский — *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. — М.: Наука, 1974. — 382 с.
- Гавриш — *Гавриш К.* Македонско-руски речник. — Скопје, 1969. — 916 с.
- Гъльбов — *Гъльбов Л.* Говорът на с. Доброславци, Софийско // Българска диалектология. — София, 1965. — С. 3-118.
- Даль — *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. — М.: ГИС, 1955. — Т. 4. — 804 с.

- ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови: в 7-ми т. / Гол. ред. О. С. Мельничук.* – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 1 – 600 с.
- Заимов – *Заимов Й.* Местните имена в Пирдопско. – София: БАН, 1959. – 300 с.
- Иванов, 1982 – *Иванов Й.Н.* Местните имена между Долна Струма и Долна Места. – София: Издателство на Българската Академия на науките, 1982. – 239 с.
- Иванов, 1996 – *Иванов Й.Н.* Местните имена в Гоцеделчевско (Неврокопско) (Принос към проучването на българската топонимия в Македония и Родопите). – София, 1996. – 202 с.
- Карпенко – *Карпенко Ю.О.* Топонімія Буковини. – К.: Наук. думка, 1973. – 237 с.
- Козлова – *Козлова Р.М.* Структура праславянского слова. (Праславянское слово в генетическом гнезде). – Гомель, 1997. – 412 с.
- Корзонюк – *Корзонюк М.М.* Матеріали до словника західнолинінських говірок // *Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць / Гол. ред. І. Г. Матвіяс.* – К.: Наук. думка, 1987. – С. 62-267.
- Красовський – *Красовський І.Д.* Прізвища галицьких лемків у XVIII ст. – Львів, 1993. – 260 с.
- КПУ – *Книга памяти Украины.* Кировоградская область. – Кировоград: Центрально-Украинское изд-во, 1994-1995. – Т. 1-5.
- Лаучюте – *Лаучюте Ю.А.* Словарь балтизмов в славянских языках. – Л.: Наука, 1982. – 210 с.
- Малько – *Малько Р.Н.* Географическая терминология чешского и словацкого языков (На общеславянском фоне). – Минск: Наука и техника, 1974. – 142 с.
- Онишкевич – *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2-х ч. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 1-2.
- Смолицкая – *Смолицкая Г.П.* Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер). – М.: Наука, 1976. – 403 с.
- ТСБМ – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. / Пад рэд. К.К.Атраховіча.* – Мінск, 1977. – Т. 2. – 600 с.
- Толстой – *Толстой Н.И.* Сербско-хорватско-русский словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1970. – 735 с.
- Фасмер – *Фасмер М.Р.* Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М.: Прогресс, 1987. – Т. 4. – 861 с.
- Черепнин – *Черепнин Л.В.* Русские феодальные архивы XIV - XV вв. – М.: Изд-во АН СССР, 1951. – Т.2.– 426 с.
- Brückner – *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1957. – 806 s.
- Мука – *Мука Е.* Slovník dolnosrbskeje řeči a jeje narěcov. – Спб. – Praha, 1928. – Т. 3. – 1005 s.